

Алесь Адамовіч

...усё павінна ўпасьці некалі... на зямлю.
мы ўсё яшчэ ў падзеныні....

«Зямля – рубеж»

3 дзённікавых записаў 90-х гадоў

111

Галоўнае: ідэалогія таталітарызму рухнула. Албанія, Кітай, Паўночная Карэя, Беларусь – астраўкі, а не кантынент!

Ніхто ўжо не навяжа – нават «Палітычны субядеднік» – съвету тупіковы шлях.

А значыць, сусъветнай атамнай вайны ўжо ня будзе. Вось Ірак... Што было б... Валасы... – 60 тысячачаў боегаловак.

Асобныя запісы
друкаваліся
на-расейску,
на-беларуску
друкуюцца
ўпершыню.

111

Помніца, што гэтым ганарыліся: толькі пры сацыялістычнай дзяржаўнай сістэме можна зьдзейсніць такую канцэнтрацыю рэурсаў.

Што і ўзарвалася толькі пры сацыялізме і чаму –

ужо нямала гаварылася. Нават формула: мы ішлі да Ч[арнобылю] як да непазьбежнасці.

А што тычыцца справаў па выратаваньні, то маштабы, так, але колькі – міма.

...Потым млрд. [мільярды] рублёў на бессэнсоўнае мышцё лясоў і палёў. Замест чаго-небудзь больш рацыянальнага.

А гэтая – глабальная і бесчалавечная сакрэтнасць, ад якой столькі зла...

Паказушная работа, як і ўсё будаўніцтва камунізму. Легасаў: Масква цікавіцца адным – што там Захад?

Чаму так бяздумна рабілася? Быў жа Чэлябінск. І там нейкія навуковыя рэкамендацыі былі напрацаваныя... Уся навука ў справу не пайшла, пайшло самае бесчалавечнае: зъмешванье прадуктаў да «дозы», завышаныя нормы, зэкі (тут салдаты) для ўсіх спраў замест навуковых рэкамендацыяў і мэтанакіраваных справаў.

Што ж было паміж Чэлябінскам і Чарнобылем? А вось гэта: бацацьба з заўшняй бяспекай (не паверыш!) як інтрыгі Захада, які хоча нас разарыць.

Сутнасць і прырода сістэмы ва ўсім бляску.

Што з намі, з беларусамі, адбываецца.

Кляшчы радыяты з паўднёвага ўсходу распаўзаюцца на паўночны заход... У выніку ўсёй той паказушной злачыннай дзеянасці...

І тут, як увогуле ў грамадстве выяўляеца, як мечанымі атамамі – на тых жа ключавых пастах працуюць ўсё тыя ж людзі. Ільін у кляшчах трymае да гэтай пары людзей – праз сваіх людзей, якіх расставіў Міцюхін /?/ (радыялогія) узначальвае ў Беларусі, гэта пад яго ўплывам 3 млн. аддалі Ільіну з тых Чарнобыльскіх сродкаў.

Зразумела, што моцныя сувязы зверху, яны ўсе павязаныя шматгадовай злачыннай сістэмай і бескантрольнасцю...

Што гэта за сістэма – паказвае яшчэ адзін факт: аказваецца, у 60-я гады выпрабоўвалі тактычную ядзерную зброю на поўдні Беларусі ў будучых Чарнобыльскіх раёнах, на Брэстчыне. І забрудзілі.

За кароткі ядзерны век злачынная бескантрольная сістэма амаль немагчымай для пражываньня зрабіла ледзь ня ўсю краіну: вось апошніе «адкрыццё» па Маскве...

Расійскі парламент – гэта парабананье магчыма з прарывам у зынешній палітыцы – выратаванье ад атамнай вайны.

Беларускі парламент можа ўвайсьці ў гісторыю Перабудовы і атрымаць аўтарытэт, калі ня проста паўторыць рускі варыянт, а далей...

Ёсьць усе магчымасці: мацней гаспадарка, і таму ўтримлівае тых, што кормяць...

Пытаныне ня праста даць столькі і столькі. Для фермерскіх гаспадарак гэта наогул не праблема. Там плацяць, каб зынішчаў...

Справа галоўная: вярнуць селяніна краіне, таго, што вымарожвалі, вытручвалі, што ў вайну: зноў калгасы, пасыля вайны.

А гэта магчыма толькі на ўласнай зямлі. Якой ён распараджаецца цалкам, як уласным целам.

Ну, а каб не съпекуляваў – ёсьць мноства законаў. Прыміце і іх.

А вы падумалі, чаму заходня беларускія гаспадаркі мацней? Селянін? Можа, наогул таму лепей у Беларусі, што не калектывізавалі селяніна да ручкі.

111

Японцы сабралі мільён йен, і я прывёз іх у Менскую бальніцу, дзе ляжаць дзеці, хворыя на лейкоз. Гэта было страшнае месца, вы бачылі па тэлевізары. І зараз ня бляск. Але ўжо нейкая аппаратура, швейцарская дактары сядзяць і мужна п'юць наш нішчымны чай-абед, – надзеі ў маці, якія там жывуць. І ў той жа дзень Б. мне паведаміў: ваенныя таварышы з ліку дэпутатаў заявлі ўльтыматум Прэзідэнту: навошта прымае і нават просіць дапамогі, абражаюты чалавечую годнасць.

Увесы съвет набрыняў, як сокам увесну дрэва, спачуваючы народу нашаму шчыра брацкім пачуцьцём. І вось абраза за Радзіму. А вы спыталі ў сотняў і тысячаў дзяцей – ці патрэбная ім дапамога?

У гэтым ультыматуме я бачу болей, чым эмоцыі асобных дэпутатаў. А логіку ваенна-прамысловага комплексу, які абрааваў і разарыў краіну і, адчуваючы, што смактаць болей няма чаго, неабходна рэзкае скарачэньне, асабліва, калі брацкая дапамога народаў съвету поўнасцю разбурыць вобраз ворагаў, што ва ўсіх накірунках, – і вось ультыматум. Я прапанаваў бы зрабіць нашым чорным палкоўнікам у генеральскіх пагонах-мундзірах: пакіньце ў спакоі гэту няшчасную краіну, разрабаваную ў імя мілітарысцкай ідэалогіі сусьветнай камуністычнай будучыні, і калі ідэалогія рухнула, механізм (армейскія, КДБ[ісцкія] структуры) ацалелі і пачынаюць дыктаваць волю сваю тым узроўням улады, якія абслугоўвалі. Рабіліся дзяржавай у дзяржаве. Найхутчэй выправіць гэтую сітуацыю...

Скажуць: а ўльтыматум заснавальнікам «МН» [«Московские новости»]? Думаю, той выраз – перабор эмоцыяў. Але зразумела, што тут прынцыповая розніца: інтэлігенцыя не грыміць зброяй, ня мае бронежылетаў і танкаў.

Мы гатовыя любіць і паважаць армію, мы самі. Ваенных. Але ня ў той ролі, якую ўсё болей выбіраюць.

Створаны пад ідэалагічны класавы канфлікт з цэлым съветам ваеных структураў, велізарны генералітэт пачынае дзейнічаць аўтапномна. То, што здарылася з НКУС, створаным для зынішчэння сялянства... Потым зжэрла і ту ю партыю, і ту...

Ці не паўторыцца гэтая гісторыя, калі ўжо і армія тую ж ролю гатовая выканаць. Якая роля КДБ, пакажа час. Баюся, што сілы аб'яднавацца гэтыя. Тым больш, што прадстаўнікі арміі, парушаючы традыцыі высакародных, паводзяць сябе правакацыйна, па-нкусаўску – я маю на ўвазе выступленыне напрамую па пытаныні пра сакрэтную нараду ЦРУ і бел[арусаў], укр[айцаў] і рус[кіх].

111

Зямля – рубеж.

Беларусь можа пайсьці далей за Расію. Гавораць нам: у нас і так мацнейшая гаспадарка! Іменна таму: чаго ж баяцца калгасна-саўгаснай канкурэнцыі, калі яны моцныя.

Але дзе мацней – у Захадній Беларусі, там, дзе сяляне засталіся.

...Пытаныне: вярнуць селяніна.

На ўзроўні чалавека. Сылюнькоў... Барташэвіч... Чэбрыкаў...

...Нас яны ператварылі... Але і сябе. Усе ахвяры сістэмы.

Хочацца сказаць і вандэйцам: ды нічога добрага і вам. Есьці пад коўдрай украдзенае ў народа, «чыстae»?

Прывілея быць нелюдзьмі?

Няшчасныя мы людзі!

Не, мудры японец перамудрыў. Мы сваё зло раней экспартавалі. Сённяня павінны яго зьнішчыць – у сябе ў краіне. У сабе, у нас саміх.

111

19.4.91 г.

Чытаю Пушкіна... Што больш каштоўным, патрэбным было *рускім*, Расіі – яшчэ адзін Самарканд заваяваць ці даліну каўказскую, ці захаваць жыцьцё Пушкіну яшчэ на 20 гадоў. Усе Самарканды вось могучы адпасыці, а за 20 гадоў Пушкін стварыў бы нешта на тысячагоддзе – *рускага, для ўсяго съвету, такога вечнага*.

111

Пастка...

Цяжкая і адсталая, вялізная армія патэнцыйных беспрацоўных, с/г – 40% купля, за кошт выкапняў... А сама сельска-калгасная ня здольная была сабраць. Цяпер – і пасеяць.

Нацыянальныя праблемы. Чачэнцы – асецінцы. Крамсалі: каму Смаленск, каму Вільню?..

Розныя ўмовы і праблемы. Але вывад адзін. Усё па-ранейшаму на партыі. Асабліва ў Беларусі. Тры катэгорыі: 1. Пойдуць, не азіраючыся. Большасць. 2. Доўга будуць раздумваць: як жа так атрымалася, хацелі

аднаго, а атрымалася іншае. З. Не раздумваць, а дзейнічаць схільныя, каб вярнуць тое, што вярнуць немагчыма. Гэта яны ствараюць «Саюз», выпускаюць ястраба з Лубянкі, перафарбаванага ў... Няўзорава, рэдактар «Політичскага собеседніка»... Гэта яны, заслані ўшысія Шушкевічам, падлічваюць шанцы і амапаўцаў, як нічога не саступаючы, адкупіўшыся чым заўгодна, захаваць уладу на Беларусі. Нават перафарбаваўшы партыю.

(Трэція: палітычныя авантурысты кшталту Ціхіні – даў Бог прозвішча, як псеўданім.)

Вывад: працоўныя масы, падняўшыся ў адказ на апошнія дзеяніні ўраду, павінны разумець: лёгка рашыць праблемы немагчыма. І трэба настройваць сябе на працяглу барацьбу. А яшчэ непазъбежнае расчараўваньне. Але бліжэйшыя мэты бачны: дэпартызацыя вытворчасці, зямельная рэформа, перавыбраньне Вярхоўнага Савету БССР і прамое выбраньне Прэзідэнта Беларусі.

111

Цікавая гутарка адбываецца паміж народам беларускім і яго парламентам. Народ вось так зьбіраецца на плошчу і прапануе сваім абранынкам:

– Зьбірайцеся і вы, і давайце працаваць.

А тыя:

– Не, у нас канікулы.

– Мы для гэтага вас выбіралі?

– Хто мяне выбіраў ці прызначаў, тыя вунь дзе сядзяць (ззаду). І яны якраз мне загадваюць адпачываць.

Такая вось перапалка. На вачах у цэлай краіны.

Вашыя патрабаваньні: парткамы – за заводскія брамы! Зямлю – фермерам! Да суда чарнобыльскіх злачынцаў! – гэта ім нік не падыходзіць.

Назіраў я сам у Вярхоўным Савеце Беларусі: паспрабаваў слова сказаць пра тое, што вось у Расіі зямлю робяць уласнасцю селяніна – дык адразу ўбачыў шырокія сыпіны старшыні ў калгасаў і саўгасаў – шырокія сыпіны і патыліцы – а паперся з залы першы, ведаецце хто: Ціхіня! Так, сакратар ЦК, пра якога я чытаў, што ўжо нейкі камітэт рыхтуе. Мабыць, каб ратаваць заваёвы сацыялізму – разъмеркаўальнікі, калгасы, ГУЛАГі!

На ўвесе съвет вядома: самыя паслухмянныя слугі сістэмы, імперыі – беларускія партакраты. Нядаўна вядомы стаў і яшчэ адзін доказ таго: акказаецца, у 60-я гады на Палесьсі выпрабоўвалі тактычную ядзерную зброю. Ваенныя захацелі, нашыя адразу ж згадзіліся. Так што мы мелі Чарнобыль ужо тады. Толькі ня ведалі.

Калі 2 чэрвеня 86 г. я быў у Сылюнькова па Чарнобыльскіх спраўах, ён з захапленнем расказваў, як быў ім і Кавалёвым задаволены Рыж-

коў, што яны, у адрозыненьне ад украінцаў, нічога ня просяць, а гатовыя нават палівальныя машыны аддаць Кіеву. Вось там я зразумеў канчаткова: уся гэтая партыя можа толькі ГУЛАГі будаваць, вялікія ці малыя. Але рэспубліканская кампартыя – гэта яшчэ жахлівей. І калі яны будуць заўтра замест Маскоўскай партакратыі навязваць сябе – маўляў, мы таксама беларусы, мы за самастойную камуністычную Беларусь, ня верце ім.

Нічым яны ня лепшыя: ды і не бывае лёкай лепшым за пана. І ня дай Бог панам стаць яму. Бяз вас хопіць! У вас было 74 гады.

Бяда ёсьць бяда. Тым больш такая, як Чарнобыльская. Але яна двойчы бяда, калі народ перад ёю апусціць рукі.

У гісторыі нашай ХХ ст. былі трывагозы генацыду: сталінскі, гітлераўскі, а цяпер вось – ядзерна-чарнобыльскі. Перад сталінскім мы былі разгубленыя. Ня верылі яшчэ, што “свае” гэта могуць. Таму і цела, і душа былі растаптаныя.

Перад гітлераўскім мы аб'ядналіся. І хоць [мелі]страты, але душу зъбераглі.

І вось цяпер: супраць чарнобыльскага атamu і той сістэмы, якая стала сімвалам яе – камуністычнай.

І аб'яднаць нас супраць «атamu» можа толькі маналітнае супрацьстаяннене сістэме. Толькі пазбавіўшыся *ад яе, мы выжывем*.

111

Для мітынгу ў Менску:

1. Мадэлі «соц. стран», а цяпер і рэспублік.

Дзіве пагрозы:

1. Замест маскоўскай партакратыі мясцовая, замешаная на нацыянальных амбіцыях (Сярэдняя Азія).

2. Антыкамунізм, але прэтэнзіі на асабістую дыктатуру (Грузія). Ні тое, ні другое непажаданае. Як пойдзе Беларусь: рабочы рух + нацыянальная свабодная інтэлігенцыя, побач, даючы папраўку адно другому. Інтэлігенцыя нацыянальная, БНФ – супраць неабальшавіцкай дэмагогіі, рабоча-дэмакратычны рух, дэмакратычныя партыі – супраць нацыяналістычнага экстремізму і нецярпімасці, за якой таксама дыктатура ці адрыў ад шырокай грамадскасці. Гэта пашкодзіла і ў Прыбалтыцы, і ў Маскве.

Мы спазніліся, але ня спалі – раздум, свой і чужы вопыт нам дапаможа.

111

Калі Ільічоў быў на Беларусі сакратаром ЦК, такі факт. Супрацоўнікі Інстытуту літаратуры АН БССР Пшыркоў, Перкін і інш. пісалі для яго даклада «літаратурную частку», ну і зрабілі абавязковую

заўвагу аб рэцэдывах нацдэмаўшчыны і іншай нечысьці, але ніякіх імёнаў не назвалі. Партбос грымнуў:

– Хто пісаў?

– Такія-та.

Узяў і ўпісаў іхныя прозвішчы (гумар па-сталінску). Потым 5–10 гадоў адмываліся ад «ідэалагічных памылак» нашыя аўтары.

111

10. 7. 1991 г., Москва.

Толькі сялянаў і толькі літаратуру загналі назад так далёка – пасыля вайны, пасыля Перамогі. Адняўшы заваёваныя пад час вайны права на слова, свабоду.

Сталін ня толькі скраў Перамогу, але і сама сьвята: Дзень Перамогі адмяніў, як дзяржаўны...

Дзень Перамогі адноўлены да 20-годдзя Перамогі.

111

Гановер – Кесель, 20–25 чэрвеня 91 г.

Патрабуем, каб КДБ сябе адмяніў (у цяперашняй якасьці тайнай паліцыі). Калі б і хацеў – ня можа. Стукачы не дазволяць. Іх жа (па падліках Валянц[іна] Крылова, палкоўніка ў адстаўцы) – 20 млн.! Хто каму прыслугоўвае – яны КДБ ці КДБ гэтym 20-ци млн.?

111

1991 г.

Калі нечага і баюся (баяўся) – ня скончу аповесьць. Так і падумалася 19 жніўня, калі пазваніў Быкаў: пераварот! Э, чорт, не пасьпеў! Не дадуць скончыць, надрукаваць!..

Ізноў стаў баяцца самалётаў.

Чамусьці думаю, што запісныя кніжкі зъберагуцца.

111

Армянскі дзед:

– Армяне, беражыце яўрэяў.

Беларускі дзед:

– На яўрэях замесяць, а з беларусаў съпякуць.

Заходняя Беларусь, запрашаюць «пана»-бедняка ў калгас:

– Карову аддасі!

- Калі ласка!
- Каня?
- Калі ласка!
- Авечкі?
- Авечкі, не, не аддам.
- Калі каня, карову, чаму авечкі?
- Разумееце, авечкі ў мяне ёсьць.

111

3.10.91 г.

Пачаць з дзъвиюх ліній разьвіцця, адна тупіковая. Магло так і скончыцца. Пашанцевала: адна сістэма рухнула. Але пацягнула за сабой Імперыю. Бо ў іншых сацыялістычных краінах – цяжка вяртацца, але ня так, ядзерная зброя – частка таго. Як хітруюць? Краўчук: не дадзім вывозіць, але бязъядзерная зона, Назарбаеў – тое ж, але не гаворыць пра бязъядзерную. Кебіч: НАТО, мы заходні рубеж і нам трэба. Што трэба – стаць суцэльнным Чарнобылем у імя абароны Імперыі? Якой няма.

Бачыце, і тут гульні, і ў беларускага кірауніцтва. Хацелася б, каб яны не зацягнулі кагосці з Народнага фронту ў такія гульні. Цьвёрда: ні адной шахты боегаловак у Беларусі.

111

6.10 1991 г.

Сёньня зноў успомнілі пра атамную зброю. Чаму зноў? Бо часы перабудовы зрабілі гэтую праблему як бы і другараднай. Цяпер мы разумеем: і сэнс, вынік Перабудовы трэба ацэньваць з п[ункту] гл[еджаньня] ядзерных праблем. Калі падлічваем, што страцілі, што наўбілі. Галоўны аргумент – гэты. Так, іменна ядзерная пагібель адсунутая была і, можа, нас ад гэтага выратавала Перабудова. Якой цаной? А хоць бы якой, бо жыцьцё чалавека і чалавецтва нічым не выміраеца.

І вось успомнілі: пра бомбу. Але ва ўмовах распаду імперыі. Калі зброя становіцца таксама прадметам спрэчкі. Логіка вялікай імперыі. Але і малая імперская логіка. Мне таксама патрэбна спачатку бязъядзерная зона! Потым: Назарбаеў – не аддадзім! Украіна, Краўчук: мы ў сябе і гандаль весьці будзем з ЗША, Кебіч: НАТО, мы на Захадзе...

Уяўляеце, калі б ядзерная бомба была ў кожнай рэспубліцы Югаславіі!..

І хто ведае, хто на месца цяперашніх лідэраў – заўтра.

Зьнішчаць пад наглядам ААН.

Тым больш, што ЗША прапануюць свае [паслугі].

Ну, а як Расія. Яна ў звязы з Захадам. І таксама – гэта свой працэс. Калі ўмяшаюцца яшчэ 2-3 ядзерныя рэспублікі, ён спыніцца.

Што гэта такое: НАТО, заходнія рэспублікі на сябе гатовыя ўдар прыняць? Ды я і гэтamu ня веру. Проста логіка даядзернай эры: мець [моц]? – бясьпеку – незалежнасьць.

А яшчэ: Сярэдняя Азія, схаваць наменклатуру за ядзерны шчыт.

111

Менск. Я паўтару тое, што пісаў Ельцыну і Руцкому 23 жніўня і гаварыў на сесіі ВС ССР: ядзерную зброю нельга пераводзіць за Урал, яна адразу павінна зьнішчацца: і «беларуская», і «екраінская», і «казахская». Але і гульні з тым, каб гэты шчыт займець, трэба спыніць.

А яны вядуцца. Паслухайце Краўчuka, Назарбаева. І наш Кебіч трывало беларускія грошыкі кінуў.

Хто трymаецца за ядзерную зброю, баюся, не гатовыя да самастойнасьці. А толькі да ўлады гатовыя, як атрымаюць. І трymаецца за яе, як у Грузіі.

Беларусь не павінна азірацца на Казахстан.

Там свая мусульманская палітыка. Ну, а мы з Украінай? Мы Еўропа і павінны праводзіць еўрапейскую палітыку. Тым больш, што мы мечаныя.

Чарнобыль. Хто ж нам дапамагаць стане, калі мы будзем ядзернай дзяржавай?

Калі ёсьць нехта, хто са мной згодны, заклікаю – выкрасьлі з усіх сьпісу галасаванья любога – правы, левы, верхні, ніжні – хто хоча зрабіць Беларусь ядзернай дзяржавай. Гэта самы вялікі непрыяцель беларускага народу, якія б абяцаюць ні даваў і чым бы ні казыраў!

111

...І зноў людзям спатрэбіўся Дастваўскі. Ён – як Евангельле, неабходны людзям. [...]

Калі чалавек – гэта съвет, краіна, сусьвет, а Дастваўскі тым больш, то можна сказаць: мы ня першыя паставілі эксыперымент і зламаліся. Яго паставіў Дастваўскі над сваёй душой, сабой – утапічны сацыялізм, а затым барацьба з пеклам. Карамазаўшчына і д'ябалльшчына.

111

Ёсьць вялікія дзеячы, паэты ў народа. А ёсьць любімыя, як дзеці, малодшыя звычайна. Вось такім малодшым назаўсёды (у параўнаныні з класікамі Купалам і Коласам) быў М. Багдановіч. Дзіця-паэт (мудры) любіў парадоксы, з якіх жыцьцё складаецца. Усе пра жыта, хлеб – лёс народа. А ён: навошта і хлеб, калі няма васількоў? А васількі – гэта

пустазельле. Прыгажосьць уратуе съвет? Душу народа ўратуе – гэта дакладна.

У народзе беларускім шмат ад Купалы, ад Коласа, Чорнага. Але і ад Багдановіча. Мы съвету адкрываемся наноў. Учора Бі-Бі-Сі: слова-фаварыты. На першым месцы – Мінск у сусьеветнай съядомасьці. Як гаворыцца: нашае цялятка ваўка з”ела.

Мы – незалежная дзяржава. Я зразумела – эйфарыя. Як 55-гадовая ўпершыню нарадзіўшая. Бяда для дзіцяці! Залюбіць!

Глядзіш на рэспублікі, і ўжо мутарна ад самазахаплення. М[ожа] б/ыць/, хоць мы пакажам прыклад. І стойкасці, і съціпласці, талерантнасці – той, што адрознівае паэзію і асобу Багдановіча.

Два пытаныні, праблемы.

Пазыбегнуць нацыянальнага чванства ў сябе дома. І другое: пакашаць прыклад у адносінах да ядзернай зброі.

Хто аб чым, а вашывы аб лазыні.

111

1992 г.

...Сёньня Беларусь і беларусы ставяць пытаныне: хто мы і адкуль, якімі быць і куды рухацца? І што браць з сабой у дарогу. Што патрэбна сёньня, а што, магчыма, спатрэбіцца пасъязаўтра.

Шмат чаго, што народжана пад прымусам, што фальшыва і фальш [ыва] раскрывалася разам з крахам камуністычнай сістэмы, проста зынікла з вачэй. У 50–60-я як змагаліся з псеўдалітаратурай... А яна сама!.. Праўда, заглянеш у мінулае, парадоксы: сярод пісьменьнікаў у рускай літаратуры – зынклі з гарызонту. А Булгарын і Греч... Яны нават у «Тарасе на Парнасе». Крыўдна, але як Пілат каля Іешуа навекі, так і Булгарын каля Пушкіна. Хто [каля] варот?.. Пётр... У нас – двое: Купала з Коласам. І вось прыходзіць Бэндэ, просіцца ў будучую гісторыю беларускай літаратуры. Гнаць яго!.. Але: Купала кажа: – А як зразумець, чаму Купала вымушаны быў напісаць «Над ракой Арэсай»... І Колас думае: і хто зразумее, чаму пасъля «Новай зямлі» магла зьявіцца такая рэч, як «Адшчапенец».

– Ідзі, нечысьць, будзеш сам сабе катам цяпер навекі!

Ёсьць два тыпы геніяльнасці: складанасць жыцця чалавека разгадваць, але так, што тлумачэнье таксама складанае. Нават простиya рэчы ўскладняюцца.

Талстой мог, умеў любую складанасць растлумачыць проста. Думаю, што Коласаў геній таксама: не спрашчаў, вядома (хоць партыя і патрабавала ад літаратуры), а прастата. Не выпадкова пішучы верш на съмерць Талстога, назваў яго па-вясковаму: родны! Але іменна гэта так важна нам у час складаны.

На сесіі В[ярхоўнага] Савету]... аб чым там? А ён: хоць бы камні сабралі.

Тым, што ўсё яшчэ хацелі б уласьніка на зямлю не пазбаўляць бюракратаў – чытаць бы з трывуны «Новую зямлю». Можа, праняло б.

Ня хочуць раставацца з тым, што падабralі за 70 год: з уладай, уласнасцю. Вось хутка будуць галасаваць за КПБ... І съпяшаць падаць сябе народу яго дабрадзецелямі... Чытаем у газетах жыцьцяпісы Сылюнькова, Барташэвіча – гэта ў Беларусі. Увесь цэкоўскі сінкліт... (Сімура). Самі не лянуоцца і пра тое, як Беларусь і беларускі народ вялі ў съветскую будучыню. Адзін... яшчэ Быкова вучыць... Ды што Быкаў яму? Пра Дастаеўскага: таксама добры гусь! Прачытаў у «Звяздзе»!

Я пачаў са старых запісаў. Цікава разглядаць старыя фатаграфіі. Вазьміце часоў вайны і паслья – усюды ў цэнтры Гарбуной, ЦК. Ну, што ж, народ сапраўды не забудзе іх, іх страшныя 70 год гвалту і зьдезку [з] усяго, што чалавеку і народу дорага.

Але каля дзьвярэй беларускай культуры стаяць ня Бэндэ і Клімковіч, не Пілатовіч. Стаяць дзядзька Якуб з дзядзькам Янкам. Яны ведаюць, што патрэбна браць у вялікую дарогу.

111

Анёл-ахоўнік роду Адамовічаў-Тычынаў мог адпачываць, перадаручыўшы гэтую справу нашай маме. Што ў вайну, што паслья. Яна выратавала 10 чалавек у Глушы, а паслья вайны – усе шляхі да яе вялі: інтарэсаў, імянін, вясельляў, экзаменаў (школьных і інстытуцій), кватэр, сварак, прымірэнняў, съмерцяў, сустрэчаў і інш., і інш.

111

/1993 г./

Адметная асаблівасць сістэмы – Вялікая мана. І самая Вялікая: фабрыкі – рабочым, зямлю – сялянам, мір – народам. Атрымалася ўсё наадварот. Нават туго, якую сяляне атрымалі ў 1861 г., адабралі. Самае поўнае прыгоннае права, толькі прыгонныя сталі дзяржаўнай наменклатурай.

У вайну...

І не выпадкова: з калгасамі звязаныя – высылкі, голад, бяспраўе. І пастаянны дэфіцыт.

Рэформы... Магчымыя толькі з зямлі. Кітай таксама паказаў. Усё павінна ўпасці некалі... на зямлю. Мы ўсё яшчэ ў падзеньні.

*Падрыхтоўка да друку
і публікацыя В. Адамовіч.*

Апошніе слова

«Добра быць запісной кніжкай Бога! – думка вылецела аднекуль са сну», – такі запіс, зроблены ў сінезні 1992 году, неўзабаве пасъля перажытага ім цяжкага інфаркту, ад якога пісьменнік так і не ачуняў, сустракаем у дзённіку Алеся Адамовіча. Бог даў Адамовічу крыху больш за год тэрміну, каб ён давёў да ладу свае творчыя задумы, зрабіў апошняя пасъпешлівія запісы сваіх назіраньняў, развагаў, ацэнак, высноваў. Пісьменнік плённа выкарыстаў адпушчаныя яму дні, тыдні, некалькі месяцаў, завяршыўшы незавершанае, падвёўшы рахункі з мінулым.

«Лепшая за ўсё ў Гогаля ягоная запісная кнішка...» – у гэтым спрэчным съцвярджэнні Івана Буніна галоўнае – дакладна выяўленыя адносіны пісьменніка да літаратурнай класікі, калі хрэстаматыйны глянец перашкаджае ўбачыць яе вечна жывую сутнасць. Сёньня, заўважана, цікавей чытаць не мастацкія шэдэўры нашых класікаў, а чарнавікі, варыянты, папраўкі, заўвагі на палях для сябе, накіды планаў, калі гарачая магма словаў і вобразаў яшчэ не застыла і мы ўвачавідкі адчуваєм варыятыўнасць і шматзначнасць задумы...

Такое ўражаныне можа скласціся і ў чытача запісных кніжак, чарнавых сышткаў, блакнотаў, дзённіковых нататак Алеся Адамовіча. Слынны празаік, праніклівы крытык («Мой самы праніклівы крытык», – сказаў аднойчы пра яго Васіль Быкаў), бліскучы публіцыст, каларытная асoba паўстает ў іх з нечаканага боку – у якасці назіральніка, нязыкла адстароненага, падкрэслена іранічнага, уважлівага да адваротнага, ценевага боку зьяў і падзеі, вынаходлівага ў параўнаньнях і метафараах, якімі ён шчодра перасыпаў ня толькі сваю мастацкую прозу, але і акадэмічныя літаратуразнаўчыя дасьледаваньні. У аснове гэтага адчуваання, вядома ж, грунтоўнае знаёмства з яго творчасцю, неабыякавае (у дачыненьні да Адамовіча іншае і ўявіць цяжка) стаўленыне да яго самога як асобы, адсутнасць стомленай і ляютнай развагі, – калі пра пісьменніка хочацца ведаць больш і больш, радавацца кожнай новай знаходцы ў яго архіве, жыць у стане чаканьня, што вось-вось будзе сказана аб ім «апошніе слова».

Хутчэй за ўсё ён жа сам, Адамовіч, і скажа гэтае апошніе слова, як бы неаасцярожна абмовіўшыся. Хто яшчэ больш і глыбей сказаў пра самога сябе і сваю творчасць ва ўласных інтэр'ю, эсэ, артыкулах, навуковых працах, быццам не спадзяваўся на прыход уважлівага чытача-аналітыка, аднадумцу-дасьледчыка, сябра-суразмоўцу?!

Першыя свае запісы, вельмі нерэгулярныя і таропкія (у маладыя гады гэта натуральна, бо здаецца, што наперадзе яшчэ столькі ўсяго, куды больш значнага, і што памяць сьвежая і надзейная, калі спатрэбіцца, дык усё прыгадаецца), Алеся Адамовіч рабіў яшчэ у студэнцкія гады. Тым больш знач-

ным успрымаецца яго пазнейшае адкрыцьцё вялікіх тэхнічных магчымасцяў «магнітафоннай літаратуры», здольнай усё зафіксаваць і «запомніць».

Аднойчы, недзе ў сярэдзіне 70-х гадоў, я зайшоў да яго на кватэру і засыпей за разборам, праглядам, адборам старых папераў, лістоў, запісных кніжак розных фармату. «Ды вось старыя запісы пераглядаю!» – самакрытычна-весела патлумачыў ён. Узяў з адкладзенай горкі адну з кніжак і зачытаў запіс пра Якуба Коласа, якога ён наведаў у 1946 годзе разам з аднакурснікамі.

Здаецца, амаль усё, што ўспаміналася тады пра нашага класіка, я чытаў, шмат чую ад людзей, якія бачылі, помнілі дзядзьку Якуба, так бы мовіць, апокрыфаў пра яго самога, розныя анекдатычныя гісторыі, але нічога падобнага, як записанага ў Адамовіча, я ні ад каго ня чую. Коласа я пабачыў уважлівымі да падрабязнасцяў і адценняў вачамі Алеся Адамовіча, нядаўнягя партызана, студэнта-філолага, пачынаючага літаратара. Гэта была дэталёва апісаная сцэна сустрэчы з жывым класікам, які здаўся юнаку стомленым усякімі непатрэбнымі візітамі і пустымі гаворкамі цікаўных наведвальнікаў, старым і адзінокім чалавекам, далёкім і чужым маладому, не знаёмаму племені («Не я пабачу твой узълёт»). І гэта была, як я сёньня разумею, сапраўдная мастацкая проза на добрай беларускай мове.

На жаль, запіс Адамовіча пра сустрэчу з Коласам некуды зынік. Хутчэй за ўсё выпадкова. Сам Адамовіч, падобна, ня вельмі высока цаніў чарнавікі, рабочыя сышткі, аддаючы перавагу завершаным творам, выдадзеным кнігам. Праўда, гэта датычылася толькі яго асабістага архіву. Сямейныя архівы Максіма Гарэцкага, Кузьмы Чорнага, Івана Мележа ніхто, акрамя хіба толькі тэкстолагаў, не вывучаў з такой увагай і павагай, як Алесь Адамовіч, аб чым выражана съведчаць ягоныя цудоўныя навукова-дасыследчыя працы і літаратурна-гісторычныя каментары да твораў згаданых празаікаў.

Адамовіч рабіў свае запісы імклівым, хвалістым почыркам без папярэдняга ўступу, тлумачэння, абмалёўкі тэмы і назвы. Так робяць накіды, эскізы, напаміны для саміх сябе. Яго, як заўсёды, захапляла, спальвала прага «думку вырашыць», «дайсьці да канца», «выказацца дарэшты». А пытаньняў на працягу ўсяго ягоннага жыцця і творчасці было занадта багата, каб вырашыць іх сходу, адным узмахам пяра; хваробы грамадства былі такія застарэлыя, што пісьменніку, і не аднаму Адамовічу, часцей выпадала выступаць у ролі хірурга, чым тэрапеўта. Адсюль «вяртанье» да пачатку, жаданьне нешта ўдакладніць, зігзагі і павароты думкі, раптоўныя асацыяцыі, імкненіе не ўпусціць самае істотнае, тримаць ідэю на вастры пяра і адначасова не занядбаць падрабязнасці, «адгалінаваныні», удакладненіні, пошук трапнага слова, лаканічнага і запаміナルнага паразанання, якое было б апошнім. Як цвік у труну ўсяму, што аджыло, блыталася пад ногамі, не давала вольна дыхаць.

Адчуванье «сваёй» і «чужой» аўдыторыі, калі рабіліся нататкі да новай задумы, накідаваўся шпарка, амаль без паправак, тэкст выступлення, у Адамовіча было рэдкасным. Матэрыял у асноўным быў «на слыху», асаблівых тлумачэнняў не вымагаў, а проблемы ўздымаліся часта вельмі хваравітыя як для ўлады, так і для асобных набліжаных да яе літаратараў, аднак сёе-тое, звязанае з асаблівасцямі літаратурнага жыцця ў краіне,

трэба было ўдакладніць, патлумачыць, падаць як мага больш уражліва. Тады Адамовіч ахвотна і дасціпна зьдзяйсьняў «партызанскія» рэйды ў пісъменьніцкі побыт, у гісторыю асабістых стасункаў паміж літаратарамі і ўладай, добра ўяўляючы магчымую рэакцыю і адных і другіх, сяброў і ворагаў, а ўрэшце і прадстаўнікоў улады, без якіх у тых часы не абыходзілася ні адно больш ці менш важнае мерапрыемства, а, можа, і найперш іх, бо «што жадаць ад песьняра».

Асабліва шмат запісных кніжак, блакнотаў, якія шчодра выдавалі тады да кожнага зьезду ці пленуму дэлегатам, належыць да апошніх двух дзесяцігоддзяў жыцця Адамовіча, самых актыўных і баявых у яго літаратурнай біяграфіі. Ужо набірала сілу эпоха галоснасці, а ў Беларусі панавала дзіўная маўчанка: выдавецкія планы былі складзеныя на цэлую пяцігодку наперад, і можна было наогул нічога не пісаць, не адгукніцца на бурныя падзеі. Затое кіпела калялітаратурнае жыццё: класік (Іван Мележ, Аркадзь Куляшоў, Уладзімір Караткевіч, Міхась Страньцоў) пайшлі з жыцця, Васіль Быкаў і Алесь Адамовіч адбівалі амаль у поўнай адзіноце нападкі мясцовага «генералітэту», які абвінавачваў іх у касмапалітызме, пацыфізме і непатрыятызме, а... святое месца пустым не бывае. Патасоўка ішла вакол салодкага пірага славы, і такая заядлая, што насымешлівае ўціхамірванье, напрыклад, паэта Уладзіміра Някляева («Ня будзем дзяліцца, Давайце мірыцца: Лімітнае бронзы ня хопіць на ўсіх!»), у запале пабоішча ніхто ня чуў.

Рэха і падрабязнасці гэтай калялітаратурнай міжусобіцы тут і там чутныя на старонках запісак Алеся Адамовіча, па сутнасці, нарыхтовак для будучай карціны літаратурнага жыцця 2-й паловы XX стагоддзя. Многія падзеі гэтага часу здаваліся тады ледзь не лёсавызначальнімі, і Адамовіч ня мог адносіцца да іх абыякава, спадзявацца на тое, што гнойная рана сама зацягнецца, а хворы ачуняе. Ён з усёй жарсцю былога байца-падпольшчыка і партызана кідаўся ў чарговы бой – як самы апошні і самы вырашальны ў пабоішчы з ворагамі перабудовы, з літаратурным мяшчанствам і замшэлым правінцыяналізмам у «геаграфічным цэнтры Еўропы». А на вайне як на вайне, азірацца і разважаць, што з усяго атрымаецца і «абы ціха было», не даводзілася. Ды і не ў манеры, не ў натуры гэта Алеся Адамовіча – быць абачлівым, разылічваць, выгадваць, спадзявацца на шчасльвы зьбег акаличнасцяў і на добрую волю ўладатрымцаў.

Запісы фармальна незавершаныя, «заканчэныні» пачатых і «кінутых» на паўшляху фразаў, «вісячыя радкі» асобных раздумаў, часам «шённыя» мясьціны, – усё гэта сёньня, у эпоху постмадэрнізму, успрымаецца як частка агульнай задумы аўтара і поўніцца надзвычайнім сэнсам і шматзначнасцю. Як, зрэшты, і ўсялякае «апошнія слова» чалавека, які пакінуў незабыўны сълед у памяці тых, хто яго ведаў, любіў і любіць. Алесь Адамовіч і на малой пядзі «запісных кніжак» і «дзённікаў» па-ранейшаму змагаецца і перамагае. І за яго, за Адамовіча, сёньня, – такое часам узянікае адчуванье, – змагаюцца, і гэта, быццам ён усё яшчэ жывы.

Міхась Тычына.

